

АТАЖАНОВ Хурмет Абдимуратович 1977-жылы 5-декабрьде Нөкис каласында туулган. 1995-1996 жылдарда «Жеткиншек» газетасы хабаршысы, 1996-2000 жылдарда Каракалпак мамлекеттик университети журналистика бөлүмү студенти, 2000-2002 жылдарда «Уста» газетасы хабаршысы, 2002-2004 жылдарда «Каракалпакстан жаслары» газетасы арналуу хабаршысы, 2004-2006 жылдарда Каракалпак университети магистранты, 2007-2008 жылдарда Каракалпак университети журналистика кафедрасы ассистенти, 2008-2011 жылдарда Өзбекстан Миллий университети аспиранты, 2012-2015 жылдарда «Каракалпак университети» газетасы редактору болуп иштейди. 2015-жылдан

берли Каракалпак университети журналистика кафедрасы үчүн-оқытуучусу ҳам 2019-жыл октябрь айынан башлап доценти лауазымында иштеп келмекте. 2012-жылы 24-май күни Өзбекстан Миллий университети жанындагы филология илимлери бойынша илимий дәрәжелер берүүшү Илимий кеңесте "Каракалпакстан баспасөзүндө рухыйлык темасынын анализи (2000-2010 жыллар мисалында)" деген темада кандидаттык диссертациясын табысты жаклап шыгады.

МАРЗИЯЕВ Жаанбай Калыбаевич 1978-жылы 27-январда Нөкис каласында туулган. 2002-жылы Бердак атындагы Каракалпак мамлекеттик университетинин журналистика бөлүмүн тамамлаган. 2002-2003 жылдарда Каракалпакстан телевидениесинде редактор болуп иштейди. 2003-2005 жыллары Өзбекстан Миллий университети журналистика кәнігелиги магистратура бөлүмүндө тәлим алады. 2005-2006 жылдарда КМУ журналистика кафедрасы ассистенти, 2007-2009 жылдарда Өзбекстан Миллий университети аспиранты болады. 2010-жылдан берли Каракалпак мамлекеттик университети журналистика кафедрасында оқытуучу болуп иштеп келмекте.

2019-жылы 10-май күни Өзбекстан журналистика ҳам галаба коммуникациялар университети жанындагы илимий дәрәжелер берүүшү Илимий кеңесте "Гәрезисизлик жыллары каракалпак баспасөзүндө экологиялык маңкалардың анализи" деген темада филология илимлери бойынша философия докторы (PhD) диссертациясын табысты жаклап шыгады.

Х. А. АТАЖАНОВ, Ж. К. МАРЗИЯЕВ

АҮДАРМА ТЕОРИЯСЫ

(Журналистика тәлим бағдары студентлери ушын)

Ҳ. А. АТАЖАНОВ, Ж. К. МАРЗИЯЕВ

АЎДАРМА ТЕОРИЯСЫ

**(Журналистика тәлим бағдары
студентлери ушын)**

НӨКИС – 2019

Атажанов Ҳ.А., Марзияев Ж.К. Аўдарма теориясы (Журналистика тәлим бағдары студентлери ушын). 2019 йил. 48 бет.

Бул оқыў-методикалық қолланба ғалаба хабар қураллары тараўында ушырасатуғын аўдармашылық хызметине арналған болып, онда аўдарма ислеў тәртип-қағыйдасы бойынша кең түрде айтылып өтилген. Сондай-ақ оқыў-методикалық қолланбада бул бағдар бойынша шет ел олимпиазлары мийнетлеринен кең пайдаланылып, аўдармашылық кәсибине ҳәр тәрәплеме түсиник берилген.

Оқыў-методикалық қолланбадан журналистика тәлим бағдарының студентлери, магистрантлар, өз-бетинше излениўшилер, оқытыўшылар ҳәм әмелиятшы журналистлер, сондай-ақ, журналистика тараўына қызығыўшылар пайдаланыўы мүмкин.

Бул оқыў-методикалық қолланба Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети Илимий-методикалық кеңеси тәрәпинен көрип шығылған ҳәм басып шығарыўға усыныс етилген. 2019-жыл, 7-сентябрь, №1/3.5-санлы баянламасы.

П и к и р Қ. Қалекеев,
билдириўшилер:

Өзбекстан мәмлекетлик көркем-өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы «Билимлендириў сапасын қадағалаў» бөлими баслығы, филология илимлериниң кандидаты

Т. Машарипова,

Қарақалпақ мәмлекетлик университети журналистика кафедрасы доценти, филология илимлери бойынша философия докторы (PhD).

КИРИСИЎ

Заманагөй ғалаба хабар қураллары бүгинги күнде жәмийетлик турмыстың барлық тараўларына өз тәсирин тийгизип келмекте. Себеби, ғалаба хабар қураллары арқалы жәрияланып атырған информациялар жәмийетшиликке унамлы яки унамсыз тәсирин тийгизиўи мүмкин. Бунда биринши гезекте текст таярлаў, оны туўры жеткерип бериў мәселелери де үлкен әҳмийетли саналады. Әсиресе, ғалаба хабар қуралларында журналистлерден текстлерди аўдарма ислеў, әҳмийетли терминлерди түсиндирип бериў ўазыйпалары қойылады. Усы көз-қарастан алып қарайтуғын болсақ, келешекте журналистика кәсибин таңлап, дәретиўшилик жолы менен жүретуғын журналистика қәнигелиги студентлери ушын аўдарма ислеўдиң теориялық аспектерин билип барыўы үлкен әҳмийетке ийе екенлигин атап өтиўимиз керек.

Лекин, ҳәр қыйлы жанрдағы ҳәм стильдеги текстлерди аўдарма ислеў уқыбын меңгерип алыў жүдә қурамалы ҳәм қыйын жумыс. Оны меңгерип алыў ушын ең дәслеп ана тилине прагматикалық текстлерди яғный информациялық жанрдағы текстлерди аўдарма ислеўден баслаў керек. Себеби, прагматикалық текстлерде ғалаба хабар қуралларында кең тарқалған текст түрлеринен есапланады.

Бул оқыў-методикалық қолланбаның тийкарғы мақсети, аўдарма искерлиги бойынша улыўма билим ҳәм көнликпелерди қәлиплестириў. Текстниң аўдармалық анализи методикасын, текстлерде сөзлердиң тийкарғы эквивалентин табыўға, соның менен бирге ҳәр қыйлы типтеги текстлерди аўдарма ислеў уқыпларына қәлиплестириў баслы ўазыйпалардың бири болып табылады.

Оқыу-методикалық қолланбаның теориялық аспектерин кәлиплестириу ушын А.С.Микоян, Т.А.Зражевский, Г.Д.Тамохина, С.Влахова, С.Флорина, И.Ғафуров, О.Мұминов, Н.Қамбаровлардың илимий мийнетлерине сүйендик.

Соның менен бирге оқыу-методикалық қолланбада тийкарғы текстлердің классификациясы, олардың хәр қыйлы тиллерде жанрлық-спецификалық өзгешеликлері хәм уксаслықлары. Аўызша аўдарма хәм жазба аўдарма ислеудің айырмашылықлары, текстлерди аўдарма ислегенде аўдармашыға қойылатуғын тийкарғы талаптар нелерден ибарат екенлиги мәселелери көрип шығылады.

Буннан тысқары, хәр қыйлы тиллер текстлеринде мәдениятлар өзгешеликлері көзге тасланатуғынлығы хәм бул өзгешеликлер аўдарма ислеу процесинде итибарға алыныуы кереклиги мәселелери сөз етиледи.

Журналистика кәнигелиги студентлериниң халықаралық хәм басқа да тараулар терминлери менен танысып барыуы ушын хәр бир теманың соңында усы терминлердің түсиндирмеси берилген. Биз ойлаймыз, бул усынылып атырған қолланба болажақ журналистлердің журналистлик искерлигине өз жәрдемін тийгизеди. Бир тәрәптен олардың дүнья танымының өсиуине себепши болса, екінши тәрәптен терминлерди аудиторияға түсиндирип беріуде қол келеди.

АҰДАРМА ТАРИЙХЫ

ЖОБАСЫ:

1. Аўдарма теориясы пәниниң мақсет хәм ўазыйпалары
2. Аўдарма тарийхы
3. Аўдарма ислеуши авторға байланыслы аўдармалардың бөлиниўи

Ғалаба хабар қураллары тараўында журналистлер өз дәретиўшилиги даўамында аўдарма жұмыслары менен шуғылланады. Газетада рәсмий хабарлар, интернет мағлыұматлары, информация дереклеринен алынған фактлерди аўдарма ислеп газетаға беріу керек. Ал телевидение хәм радио да болса, шет ел хабарларын, информациялық дереклерди, сюжетлер аўдарма исленеди. Интернет басылымларында болса, хәр күни аўдарма ислеуге туўра келеди. Неге дегенде интернет сайтың толықтырыу ушын шет ел дереклерине итибар қаратыуға туўра келеди. Бул болса шет тиллерин билиуди, аўдарма ислеу қағыйдаларын билиуди талап етеди.

Солай екен, болажақ журналистлерге «Аўдарма теориясы» пәнин өткенде аўдарма теориясы бойынша теориялық билимлерди беріу, оларды аўдарма ислеу көнликпелерин пайда етиу үлкен әхмийетке ийе.

Пәниниң тийкарғы ўазыйпалары болса төмендегилерден ибарат:

- Ғалаба хабар қураллары текстлерин аўдарма ислеу өзгешеликлерине итибар қаратыу;
- Аўдарма ислеуде итибар қаратылыуы лазым болған талаптарды үйретиу;
- Хәр қыйлы тематикадағы текстлерди аўдарма ислегенде итибар қаратыу керек болған мәселелерди түсиндирип барыу;
- Айрым атамалар менен таныстырып барыу.

Аўдарма тарийхы

Аўдарма хэм аўдармашылық бир неше әсирлерден берли дүнья жүзи халықлары тарийхы хэм мәдениятында қәлиплесип киятырған ески дәретиўшилиқ түри болып табылады. Ески заманларда аўдармашылар арқалы халықлар арасында байланыс орнатылды, сондай-ақ, инсаният қәуип-қәтерсиз өмир сүриўдиң жолларын бир-биринен үйренди.

Аўдарма дегенимиз бул халықтың бир халықтың тилинде жазылғанды екинши халықтың тилинде бере алыў шеберлиги болып табылады.

Аўдарма түсиниги оғада кең мәниге ийе. Мысалы, бир тилден екинши тилге қосықлар, дәстанлар, көркем прозалық шығармалар хэм тағы басқалар дилмашлар жәрдемінде шеберлик пенен аўдарма исленеди.

Инсаният өмиринде жазыў пайда болғаннан соң аўызша аўдарма ислеўшилер қатарына хәр қыйлы мазмундағы текстлерди аўдарма ислеитүғын аўдармашылар топары қосылды. Солай етип аўдарма ең әхмийетли жәмийетлик ўазыйпаны әмелге асырды.

Аўдарманың түсиникли болыўы, оның оқыўшы хэм тыңлаўшыға жетип барыўы, түп нуска хэм аўдарылып атырған тил нормалары менен нызамлы қубылысларының хэм мазмунының сақланыўы. Аўдарма ислеў ушын аўдармашы сөз бирликлери, грамматикалық формаларды анық билиўи талап етиледі.

Өзбекстанда аўдарма теориясына XX әсирдиң отызыншы жыллары тийкар салынды. Бул жұмыс пенен әдебияты яки тилшилер емес, ал аўдармашылық пенен шуғылланатуғын жаңа илимпазлар топары айланысты. Олар, Санжар Сыддық, Сотти Хусайн хэм тағы басқалар. Мысалы, Маннон Ройхтың «Нафис адабиётни таржима қилиш ҳақида бир тажриба» (1932-жыл), С.Паластройдың «Бадий асарлар таржимасининг сифати учун» (1935-жыл), Санжар Сыддықтың «Адабий таржима санъати» (1936-жыл) илимий мийнетлери баспадан шықты. Бул илимий мийнетлер Өзбекистанда аўдармашылық тараўының пайда

болыўына хэм раўажланыўына үлкен түртки болды деп атап өтиўимизге болады.

Әсиресе, аўдарманың лингвистикалық теориясы раўажланыўында В.Н.Комиссаровтың «Слово о переводе» (Аўдарма ҳаққында сөз) китабының басып шығарылыўы хэм кейин ала «Лингвистика перевода» китапларының пайда болыўы үлкен әхмийетке ийе болғанын атап өтиўге болады. Бул мийнетлерде аўдарманың лингвистикалық анализи принциптери хэм аўдарманың эквивалентлик машқалаларына итибар қаратылған.

Аўдарма ислеўши авторға байланыслы аўдармалардың бөлиниўи

- дәстүрий (өз қолы менен) – инсан тәрәпинен исленетуғын аўдарма;
 - автомат тәризде исленетуғын – компьютер жәрдемінде исленетуғын аўдарма;
 - аралас – бунда еки усылдан да пайдаланылады.
- Аўдарма усыллары жәрдемінде исленетуғын аўдарма:
- поморфемалық – жеке морфемалар арқалы аўдарма ислеў;
 - сөзбе-сөз – сөзлердиң синтаксислик яки стилистикалық байланыслылығы есапқа алынбай сөзбе-сөз аўдарма ислеў;
 - фразалар бойынша – жеке гәп яки фраза бойынша аўдарма исленеди;
 - абзацлы-фразалы – избе-из фраза яки гәп аўдарма исленеди
- Буннан тысқары тексттиң оригиналға сәйкеслиги бойынша аўдарма түрлери:
- еркин аўдарма – оригиналдағы мағлыўматлар, қосымшалар, өзгешеликлер жәрдемінде текст аўдарма исленеди;
 - анық аўдарма – оригинал тексттиң мазмуны толық хэм анық бериледи;
 - тастыйықланған аўдарма – оның оригиналға сәйкеслиги юридикалық жақтан тастыйықланады.

Экономикалық терминлер аудармасы:

Бартер – натурал өнімдердің жәрдемінде мәкемелердің өз-ара алыс-берисін әмелге асырыуы;

Дефицит – талаптың усыныстан артып кетиуі

Дотация – мәмлекеттің өз есабынан қайтарып бермеу шәр-ти менен шөлкемлер, фирмаларға қаржы бериуі;

Дивидент – Акциядан алынған дәрәмат. Бул дәрәмат акциялардың санына қарап төленеди.

Инвестиция - өндиристи рауажландыруу, пайданы көбирек алыу үшін узақ мүддетке берилетуғын пул қәрежетлери;

Инфляция – пулдың қунсызланыуы хәм бахалардың өсип кетиуі.

Монополия – базарда өнім яки хызметлердің жалғыз сатыушысы болыуы.

Приватизация – бурын мәмлекет тәрәпинен берилетуғын хызметлердің жеке кәрханаларға өткерилиуі хәққындағы акт.

Фонд биржасы – облигация хәм акциялардың сатыу хәм сатып алыу базары.

Бақлау үшін сораулар

1. Илимий мақалалар хәм әдебиятлар тийкарында аударманың пайда болыу тарийхына итибар бериу.

2. Сиясий терминлерди табыу хәм аударма ислеп, мазмунын түсиндирип бериу.

ҒАЛАБА ХАБАР ҚУРАЛЛАРЫ ТЕКСТЛЕРИНИҢ КЛАССИФИКАЦИЯЛАНЫУЫ

ЖОБАСЫ:

1. Ғалаба хабар қураллары текстлери түрлери

2. Аударманың түрлери

Ғалаба хабар қураллары текстлери түрлери

Ғалаба хабар қуралларының жанрлық-тематикалық текстлери электрон ғалаба хабар қураллары хәм баспа ғалаба хабар қураллары тексти болып бөлинеди.

Оларға төмендегилерди келтирип өтиуимизге болады.

- Жаңалыққа қурылған материаллар (уақыялар хроникасы);
- Комментарий;
- Хәр қыйлы темаларға қурылған аналитикалық шолыу (сиясат, экономика, жәмийетлик турмыс, социаллық машқалалар, әдеп-икрамлылық, мәденият, илим хәм тағы басқалар);
- Интервью;
- Спорт жаңалықлары, репортажлары;
- Рекламалық материаллар.

Бул жанрлық-тематикалық текстлер газета-журналлар менен қатар телевидение, радио, интернетте де ушырасады. Хәр бир ғалаба хабар қуралы өзиниң объектив өзгешелигине ийе хәм атап өтилген жанрлар соған байланыслы түрленеди. Бирақ, жанрдың өзгешелиги сақланады, мәселен, информациялық материаллар аналитикалық материаллар есапланған комментарий яки интервьюден өзгешеликке ийе болады.

Сондай-ақ, тек бир ғалаба хабар қуралы үшін тән жанрлар да бар. Мысал үшін, редакция мақаласы, газеталар үшін тийисли жанр болып табылады. Буннан тысқары, оқыушылар хаты

хәм басқада жанрдағы, яғный газета-журнал ушын тән болған жанрдағы материаллар да бар. Интернетте болса көбирек газета-журналлар ушын тийисли болған жанрлардың имканиятларынан пайдаланады.

Хәмме ғалаба хабар қураллары ушын тән болған жанрлардан тысқары тек ғана телевидение ушын тән болған жанрларда бар, мәселен, фильм (хүжжетли), ток-шоу (туўрыдан-туўры яки жазып алынған), телепортрет, теледебатлар.

Аўдарма ислеў ушын ең дәслеп тексттиң жанрын анықлап алыў жүдә әхмийетли болып табылады. Себеби, бунда тексттиң лексикасы хәм мақсетли аудиториясы анықланады. Екиншиден, тексттиң өзине тән болған өзгешелигин анықлап алыў ушын оны алдын ала анализлеп алыў керек. Мәселен, хәмме ушын стандарт есапланған терминлер менен атамалар, фразеологиялар хәм идиомалар, хәр қыйлы лексика түрлерин анықлаў лазым.

Филология илимлериниң докторы М.Н.Володина ғалаба хабар қуралларының тил хәм стиллик өзгешелигине төмендегилерди келтирип өтеди:

- Оқыўшының итибарын қаратыў, жеткерип берилип атырған информацияға оқыўшының көз-қарасын анықлап алыў, оқыўшыға туўрыдан мұражәт етиў ушын экспрессив тилден пайдаланыў;

- Белгили бир образ стиллик эффектке ерисиў, белгили бир аудитория қатламының итибарын қаратыў ушын сөйлеў тилинен пайдаланыў;

- Образлы фразеология хәм идиомалы лексикадан, сөз ойыны, нақыл-мақаллардан пайдаланыў «аноним» журналистиканы да аңлатыўы мүмкин;

- Гипербола, литота, көркемлик теңеўлер, метафоралардан пайдаланыў (автор материаллары, комментарий, мақала хәм хәр қыйлы темаға арналған шолыўлар болыўы мүмкин.)

- Жазыў текстлери, сөз ойынлары, каламбур, цитаталарға қурылған газета хәм журнал загаловкалары.

Ғалаба хабар қураллары текстлери аўдармасының улыўма аўдарма түрлери классификациясындағы орны

Аўдарма еки түрде болады – жазба хәм аўызша. Бир қатар илимпазлар оларды бир-биринен уқсамайтуғын дөретиўшилиқ процесс деп есаплап, оны әмелге асырыў ушын профессионалық қәсийетлер хәм хәр психологиялық өзгешеликлер болыўы керек екенлигин атап өтеди.

Аўдарма еки түрге бөлингени менен еки аўдарма түринде ислеі алатуғын аўдармашылар бар. Лекин, синхрон аўдарма ислеў ушын өзгеше профессионалық қәсийет талап етиледі.

Аўдарманың еки түри де киши топарларға бөлинеді.

Жазба аўдарма түрлери төмендегилер:

- илимий-техникалық аўдарма;
 - хүжжетлерди аўдарма ислеў (сиясий, юридикалық, исбилерменлик);
 - газета-журнал материалларын аўдарма ислеў;
 - банк, финанслық аўдарма;
 - арнаўлы текстлер аўдармасы (экономикалық, медициналық, әскерий, спорт);
 - көркемлик аўдарма (прозалық хәм поэтикалық);
 - реклама аўдармасы;
 - теле, видео фильмлер аўдармасы;
- Аўызша аўдарманың түрлери:

Избе-из аўдарма (кишкене конференция, дөңгелек стол, лекция, сөйлесиўлерде аўдарма ислеў);

Избе-из аўдарма – бул да аўызша аўдарманың бир түри есапланады. Аўдарманың тийқарғы мақсети, белгили бир коммуникатив нәтийжеге, уқаслыққа ерисиў (адекватность). Избе-из аўдарма ислеў бул бир тилдеги аўызша хабарды басқа тилге аўдарма ислеў. Аўдармашы сөйлеўшиниң улыўма пикирлери яки тийқарғы абзацты тыңлайды хәм буннан соң тыңлаў ўақтында жазып алынған еслетпелер жәрдемінде тексти аўдарма ислеіди.

Аўызша избе-из аўдарма ислеў көпшилиқ ўақытта теле хәм радио интервьюларда қолланылады. Егер материал жазып

алынатуғын болса, онда монтаж ўақтында аўдарма даўыстың үстине түсириледі, аудитория тек ғана аўдарманы еситеди.

Избе-из аўдарма ислеў ўақтына байланыслы 2 басқышқа бөлинеди:

Биринши басқыш, сөйлеўшиниң сөзлерин өз ишине алады хәм бул басқышта аўдармашы қысқаша гәпти жазып алыўы мүмкин.

Екинши басқышта аўдармашы айтылған хабардан жазып алғанларынан пайдаланып аўдарма истейди.

Инсан негизинде 7 яки 5 семантикалық тийкарды ядында сақлап қала алады. Гәптиң тийкарғы семантикалық тийкары биринши гезекте **кесим менен эгани өз ишине алады.**

Избе-из аўдарма ислеўдиң тийкарғы үш принципи бар. Түсиниў, анализлеў хәм **қайталаў.**

А.В.Феодорованың пикирине қарағанда, **адекватность (уқсаслық)** – бул туп нұсқаның мәнис-мазмунын бере алыў хәм оған функциональ-стилистикалық тәрәптен толық сәйкес келиўи болып табылады. Аўдармашының тийкарғы ўазыйпасының бири уқсаслыққа ерисип, шебер түрде хәр қыйлы аўдарма **трансформациясын (түрин өзгертиў, өзгертип дүзиў)** ислеў. Бул нәрсе ең дәслеп аўдарма исленген текстте оригинал тексттеги толық хәм анық информацияны аўдарма исленип атырған тилдиң нормаларын сақлаған ҳалда жеткерип бериў.

Аўдарма трансформациясының хәр қыйлы **классификациясы (түрлерге бөлиниўи)** бар. Аўдарма теориясы бойынша белгили илимпазлардың бири В.Н.Комиссаров аўдарма трансформациясын лексикалық хәм грамматикалық трансформация сыпатында классификация истейди.

Ең кең тарқалған грамматикалық трансформация түрлерине төмендегилер киреди: гәпти бөлшекке бөлиў, гәпти бирлестирив, грамматикалық алмастырыў.

Аўдарма ислеўдиң гәпти бөлшекке бөлиў түринде шет тилдеги гәпти басқа тилге аўдарма исленгенде еки яки бир неше гәплерге бөлип аўдарма ислеў. Мысалы, *Перед тем как расстаться, мы сидели в каюте, забитой до отказа багажом, принадлежащим мне и моему спутнику, синоптику Васюко-*

ву, – передвигаться и даже сидеть здесь было не так-то просто. (Юхан Смуул «Ледовая книга»)

Айра түсиўден алдын мен хәм жолдасым болған синоптик Васюковқа тийисли болған багажға лыққа толған каютада отырдық. Бул жерде отырыў хәм ҳәрекет етиў аңсат емес еди.

Грамматикалық алмастырыў – оригиналдағы грамматикалық бирлик аўдарма бирлигинде басқа грамматикалық мазмун менен алмастырылады.

Он вышел из комнаты с высоко поднятой головой.

Ол бөлмеден көтериңки кейтиятта шығып кетти.

В.Н.Комиссаров аўдарма трансформациясының үшінши типинде көрсетип береді. Бул комплексли (**комплексный-курама**) лексика-грамматикалық трансформация. Буған антонимли, экспликациялы (**экспликация – үлкен текст ишинен таңлап алынған кишкене түсиндирме**) хәм компенсациялы (**компенсация – орнын толтырыў**) аўдарма киреди.

Антонимли аўдарма бул аўдармада туўры форманың болымсыз форма менен алмастырылыўы ямаса оның кериси болады.

Синхрон аўдарма (хәр қыйлы халықаралық илажлар, пресс-конференцияларды арнаўлы кабиналарда отырып аўдарма ислеў, кадр артында турып аўдарма ислеў.)

Синхрон аўдарма теле көрсетиўлер менен жаңалықлар блокларында көбирек ушырасады. Буннан тысқары синхрон аўдарманың сыбырлап аўдарма ислеў түри де бар. Бунда аўдармашы ушырасыўда делегаттың артында отырады хәм шығып сөйлеўши сөзиниң тийкарғы мазмунын делегаттың қулағына сыбырлап айтады. Синхрон аўдарма үлкен конференцияларда, форумларда пайдаланылады хәм сыбырлап аўдарма ислеў исбилерменлер арасында болатуғын ушырасыўларда да қолланылыўы мүмкин.

Соның менен бирге конференция аўдармашысы шығып сөйлеўши сөзиниң қандай болыўына қарамастан аўдарма ислеўи керек болады. Оның ушын аўдармашы аўдарма технологиясын толық үйренип алған болыўы керек.

Синхрон аўдармада избе-из аўдарма исленгенге қарағанда азырақ ўақыт талап етиледі. Буннан тысқары синхрон аўдарма

менен көп тилдегі аударманы іслеу, мысалы БМШ(алты тилге), Европа аўқамы (жеті тилге) жыйналыстарында усындай аудармадан пайдаланылады.

Синхрон аударма биринши дүнья жүзилик урыс дәуірінде пайда болған. Сол ўақытта француз тили рәсмий тил есапланған хәм әхмийетли халықаралық ушырасыўлар усы тилде алып барылған. Биринши жер жүзилик урыс ўақытында аудармашылардың көмегине мүтәж болған жоқары дәрежелі Америка хәм Британия сөйлесиўлерин алып баратуғын адамлар француз тилин билмеген. Әсиресе, Ньюнберг хәм Токио (1946-1968) суд процеслеринен соң конференция аудармасы жедел раўажланып кетти.

Биринши синхрон аударма 1928-жылы 5 коминтерн конгресинде ісленген. Сол дәуірде телефон болмаған. Сөйлеўшиниң сөзлери туўрыдан-туўры аудармашының кулағына жетип баратуғын еді. Дәслепки кабина менен наушниклер 1933-жылы коминтернниң атқарыўшы 13-жыйналысында пайдаланылған. Мине усы дәслепки конференцияларда жұмыс ісленгенлер синхрон аударманың баслаўшылары есапланады. Олар шет тиллери әскерий институты (Москва қаласы). 1952-жылы Москвада болып өткен халықаралық экономистлер конференциясында 50 синхрон аудармашы қатнасқан. Конференция алты – орыс, инглис, француз, немис, испан хәм қытай тиллеринде алып барылған.

Солай етип синхрон аударма іслеу көп каналлы магнитофонлар ойлап табылғаннан соң, яғный, 60-жыллардың ақыры 70-жыллардың басларында бул тараўда бир қатар илимий изленислер алып барылған.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШӨЛКЕМЛЕРДИҢ АТАМАЛАРЫ:

ВТО – WTO (World Trade Organization) – *Дүнья жүзилик саўда шөлкеми (1995-жылы дүзилген).*

Интерпол – Interpol, ICPO (International Criminal Police Organization) – *Халықаралық жынаят полициясы шөлкеми (дүзилген жылы 1923).*

ОДКБ – (Организация Договора о коллективной безопасности) *коллектив қорғаныў шәртнамасы шөлкеми.*

ООН (Организация Объединенных нации) – UN (United Nations) – *Бирлескен миллетлер шөлкеми. (1945).*

ВОЗ (Всемирная организация здравоохранения) WHO (World Health Organization) – *Дүнья жүзилик ден саўлықты сақлаў шөлкеми (1946).*

МАГАТЭ (Международное агентство по атомной энергии) – IAEA (International Atomic Energy Agency) – *Халықаралық атом энергиясы агентлиги. (1957)*

МВФ (Международный валютный фонд) – IMF (International monetary fund) – *Халықаралық валюта фонды (1945).*

ЮНЕСКО (Организация объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры) – UNESCO (United National Educational, Scientific and Cultural Organization) – *Бирлескен миллетлер шөлкеминиң билимлендириў, илим хәм мәденият бойынша шөлкеми. (1946).*

ОБСЕ (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе) – OSCE (Organization for security and cooperation in Europe) – *Европада қәуіпсизлик хәм бирге іслесиў шөлкеми (1975).*

НАТО (Организация Североатлантического договора) – NATO (North Atlantic Treaty Organization) – *Евроатлантика шәртнамасы аўқамы (1949).*

Бақлаў ушын сораўлар

1. Ғалаба хабар қураллары тексти қандай түрлерге бөлинеді?
2. Ғалаба хабар қураллары текстиниң қандай тийкарғы өзгешеликleri бар? (мысаллар келтирин).
3. Жазба аударманың қандай түрleri бар?
4. Аўызша аударманың қандай түрleri бар?

АҰДАРМА ХӘМ ОНЫ ТҮСИНІҰ

ЖОБАСЫ:

1. Аудармада итибар қаратылыуы керек нормалар.

2. Аудармада кәтелерге итибар қаратыу

3. Халықаралық терминлер

Таяныш сөзлер: коммуникатив, адекват түсиниу, стиль, текст, делимитация, консенсус.

Ең биринши аудармашы тексттиң улыуа мазмуны, оның хәр бир элементи, хәр бир сөздиң мазмунын түсиниу керек. Яғный әпиуайы сөзден баслап, қоспа гәпке шекем алдын ала түсинип алыуы керек. Адекват түсиниу болмаса, адекват аударма да болмайды. Лексикалық кемшиликлер оригинал аудармашының түсинбегенинен келип шығады.

Бундай кемшиликлерден аулақ болыуы ушын аудармашы төмендегилерди билиу керек:

- текстин мазмун-мәнисин, структурасы хәм коммуникатив ұазыйпасын түсинип алыу;
- ең тийкаргы пикирлер, акцентлерди анықлау;
- текстиң текстен тысқары ұақыя менен байланысын анықлау;
- улыуа контексти билиу;
- стиль, мақсетли аудиторияны анықлап, итибарға алыу;
- текст оригиналындағы сөзлердиң сөзликтеги мазмунынан жырақласыу хәм коннотацияны (**қосымша мазмун**) итибарға алыу;
- өз билимин жетилистирип барыу;
- сөзлик справочниклерден, экспертлердиң мәсләхәтлеринен пайдаланыу;

Аудармашы төмендегилерге итибар бериу керек:

- оригинал тексттеги сөздиң мазмунын сөзликте берилген биринши анықламасы бойынша баха бермеу;
 - шет тилине аударма ислегенде еки тилдеги сөзликлерге исениу;
 - алдын ала тексерилмеген «гүман туудырған» жағдайларды хәм мазмуны сәйкес келмей турған сөзлерди ұақытша аударма ислеуе;
 - тексерип көриу мүмкиншилиги болған жағдайда интуиция яки болжауға исенип қалмау;
- Атап өтилген көрсетпелер жазба аударма ислегенде қол келиу мүмкин, бирақ, бул көрсетпелердиң көпшилиги ауызша аударма ислегенде де жәрдемге келеди.

Текстти жақсы түсинип алыудың бир жолы еки тилдеги «словарь эквивалентлери» хәр мазмундағы структураға ийе екенин итибарға алыу.

Әпиуайы мысал сыпатында стол/table сөзи болып табылады. Тек ғана бир жағдайда, яғный бир нәрсени қойыу яки жұмыс ислеу ушын ислетилетуғын мебель сыпатындағы мазмуны ғана орыс хәм инглис тилинде қоллынылыуы бир-бирине сәйкес келеди. Басқа жағдайларда яғный «письменный стол» инглис тилиндеги «desk», «writing desk» сөзине туура келеди. «Стол»-дың дөренди хәм метанимиялық мазмунына келетуғын болсақ «table» дөренди сөзинен улыуа парықланады. «table» («стол № 15» – «diet № 15»; «разнообразный стол» – «a varied diet»; «вегетарианский стол» – «a vegetarian diet»; «платить за ночлег и стол» – «to pay for bed and board»; «стол находок» – «lost and found»).

Көпшилик жағдайларда кәте аударма ислениуин төмендегише түсиндирип бериуе болады. Аудармашы сөзлердиң үйлесимли болатуғынын, сөзлердиң структуралық мазмунының хәр қыйлы болатуғынын итибарға алмайды

Аудармада кәтелердиң ушырасыуы - аудармашы тексттиң лексикалық дәрежесин, сөз хәм сөзлер дизбеги дәрежесин

билмегенлигинен келип шығады. Бундай жағдайда аудармашы тексттің улыўма мазмунын аударма ислеп, мазмунның керекли тәреплерин, текстін стиллик хәм экспрессивлик характерин, тийкарғы текстін усыған уксаған текстлерден айырмашылығын көрсетип беретүғын коммуникатив мақсети хәм басқа да белгилерин өширип таслаўы мүмкин.

Аудармада аудармашылардың олқылықларын, кемшилигин излеп, узаққа көз тигиўдин кереги жоқ, мәселен, бизиң телевидение арқалы берилип атырған көркем фильм хәм балалар ушын арналған мультфильмлерде де көплеген қәтелерди ушыратамыз. Мысалы, балалар ушын арналған мультфильмнен үзинди: *Хайяр түлки қоянды алдаўдың жолын ойлай баслады. Хаяр сөзиниң түлкиге арнап қолланылғаны орынсыз болған, себеби, қарақалпақ тилинде хаяр сөзи ериншек, жумыс жақнайтуғын адамларға қарап қолланылады. Түлки хийлекер, мәккар болыўы мүмкин.*

Және бир мысал, *Тәбияттың ынжықлығына қарамастан дийқанларымыз хәр жылы мол зүрәт алып келмекте. Қарақалпақ тилинде ынжықлық – натықлық, тартыншақлық, уялшақлық мәнисин береди, сонда тәбият уялшақ болғаны ма? Бул сөздин орнына хәкислиги, қырсықлығы түринде қолланғанда мақул келеди.*

Инглис-орыс тилиндеги аудармағы итибар қаратың «The festival hall at Wartburg Castle was restored to its medieval glory» - оның орысша аудармасы «Реставрация вернула фестивальному залу вартбургского замка его средневековое великолепие» (Всетбург сарайының фестивал залына реставрация орта әсирдеги сулыўлығын қайтарып берди). Улыўма алған гәп жақсы аударма исленген лекин, аудармаға фестивал сөзи үйлеспей тур, себеби орта әсирлерге байланыслы контексте фестивал сөзи туўра келмейди. Орта әсирлерде фестиваллар өткерилмеген. Ол ўақытларда хәр қыйлы байрамлар, зыяпатлар өткерилген. Атап өтилген контексте «зыяпатлар залы», яки «салтанатлы зал» сөзлерин қолланыўға болатуғын еди.

Сондай-ақ, Мартабали Гольщина ўзиниг ўмрининг кўпчилик қисмини эмиграцияда ўтказди, Ханша Гольщина өмириниң қопшилик бөлегин қуўғында өткерди. Лекин Гольщинлер патша нәсилинен болмаған, ал олар ески князь нәсилинен болған сол ушын бул жерде князь хаялы сыпатында аударма исленгенде туўры болар еди.

Кишкене батыр жигит өз ана топырағын қумсап, хәр күни кеште көзи менен узақларды шарлайтуғын еди. Инсан ана жерин яки туўылғанларын сағыныўы, көргиси келиўи мүмкин. Көз бенен узаққа қараў, узақты бақлаў мүмкин. Пышақ яки басқа нәрселер шарланыўы мүмкин.

Хуқуқбузарликнинг оқибатида жамотчилик жабр кўрди. Хуқуқбузарлықтың ақыбетинде жәмийет жәбир шекти. Хуқуқбузарлықтың орнына хуқуқ бузыўшылық көринисинде аударма ислеген туўра болады.

Жароқатидан форик бўлиб катта теннисга қайтқан Рафаэль Надальнинг «Роллан Гаррос» турнирида 9-ғалаба қўлға киргизгани хеч кимни бефарқ қолдирмады. Аудармасы, Жарақатын тиклеп үлкен тенниске қайтқан Рафаэль Надальдың «Роллан Гаррос» турниринде 9-жеңисин қолға киргизген коз жаслары хеш кимди бийпарқ қалдырмады. Бириншиден, қарақалпақ тилинде бийпарқ деген сөз жоқ, екиншиден, бийпарық деген сөз – парықсыз, ретсиз, қунтсыз дегенди аңлатады. Бул жерде хеш кимниң итибарынан шетте қалмады көринисинде пайдаланыў керек еди.

Және бир зағаловкаға итибарыңызды қаратайын «Суўық урыўдан сақланайық!» атамасындағы материал «Устаз жолы» газетасында жәрияланған. Онда «Денениң суўық алған бөлимлеринде сезиўшеңлик толығы менен жоғалады», делинген, сезиўшеңлик деген сөз жоқ, оның орнына сезиў қәбилети деп алған мақсетке муўапық келеди.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРМИНЛЕР

Делимитация (от лат. delimitatio- установление) – географиялық карта жәрдемінде, екі мәмлекеттің келісими менен мәмлекетлик шегара линиясын белгилеп алыу.

Демаркация (от лат. demarcatio- разграничение) - шегараларды делимитация келісими бола мәмлекетлик шегараның линияларын соло рында арнаулы шегара белгилери менен анықлап хәм белгилеп алыу.

Депортация – инсанды мәжбүрий түрде мәмлекеттен шығарып жиберіу.

Иммигрантлар – Турақлы яки ўақытша жасау ушын мәмлекетке кириуши шет ел пуқаралары ямаса пуқаралығы жоқ инсанлар

Коммюнике – халықаралық характерге ийе ўақыялар хаққында рәсмий хабар бериу.

Консенсус - (лат. Consensus – улыўмалық пикир) халықаралық конференция, жыйналыс хәм халықаралық шөлкемлерде барлық қатнасыўшылардың қайылшылығы менен қабыл етилген шешим.

Контрибуция – урыс питкеннен соң жеңилип қалған мәмлекеттің жеңген мәмлекетке ақшалай төлем төлеуи.

Мораторий (от лат. moratorium- замедляющий, отсрочивающий)- хәрекетин пәсейтиу. Келісимлер бойынша мәмлекеттің халықаралық келісимди орынлауды кейинге қалдырыуы.

ҒАЛАБА ХАБАР ҚУРАЛЛАРЫ ТЕКСТИ АҰДАРМАСЫНЫҢ УЛЫҰМА ТҮРЛЕРИ КЛАССИФИКАЦИЯСЫНДАҒЫ ОРНЫ

ЖОБА:

1. Аудармада сөзлердің мәдени мазмұны
2. Аудармада мәдениетларға бейімлесіу жағдайлары
3. Халықаралық терминлер

Таяныш сөзлер: синхрон, избе-из аударма, мәдениетларға бейімлесіу, эмиссар, форс-мажор.

Аударманың екі түри яғный – жазба хәм ауызша түрлери бар. Көпшилик илимпазлар аударма түрлери бир-биринен толық түрде өзгешеликке ийе хәм аудармашыдан хәр қыйлы уқыпты талап етеди деп атап көрсетеди.

Соған қарамастан, аудармашылықтың ауызша хәм жазба түрине дәстүрий бөлінгенине қарамастан, аударманың екі түрінде теңдей меңгерип алған аудармашылар көпшиликти құрайды.

Екі аударма түри де аударма исленип атырған материалдың жанры, типине байланысly түрлерге бөлинеди:

Жазба аударма түсиниги төмендегилерди өз ишине алады:

- илимий-техникалық аударма;
- хўжетлерди аударма ислеу (сиясий, юридикалық);
- газета хабарлары аудармасы;
- банк, финанс аудармасы;
- дағазалар аудармасы;
- газета-журнал публицистикасы аудармасы;
- әдебий аударма (прозалық хәм поэтикалық);

- аўдарманың басқа түрлери (мәселен, көркем-өнер әдебиеттары, биографиялық әдебиетлар аўдармасы).

Аўызша аўдарма түсиниги:

- избе-излилик пенен исленетуғын аўдарма (кишкене конференция, дөңгелек стол, лекция, келисиўлерди аўдарма ислеў);

- синхрон аўдарма (кабинада отырып аўдарма ислеў, теле-радио материалларды кадр артынан турып аўдарма ислеў, залдан кинофильмлерди аўдарма ислеў):

Жазба аўдарма журналларда ушырасады. Лекин жоқарыда атап көрсетилген жазба аўдарманың дизиминен соны аңлаўға болады, аудитория ушын көтериңки руўхта берилетуғын ғалаба хабар кураллары текстиниң гейбир жанлары жазба аўдарма ислеўшиниң шеберлигине байланыслы мүмкин. Көпшилик видео-теле, кинофильмлер деректиң жазба текстинен пайдаланылады. Аўызша синхрон аўдарма көбинесе, кинофильмлер фестиваллары хәм басқа да белгили мәресимлерде исленеди.

Аўызша избе-из аўдарма көпшилик жағдайларда теле-радиоинтервьюлерде қолланылады. Егер материал жазып алыў жолы менен узатылып атырған болса онда, монтаж ўақтында аўдарма сөйлеўшиниң даўысы үстине жаздырылады. Аудитория тек ғана аўдарманы еситиў мүмкиншилигине ийе болады. Ал, егер материал туўрыдан-туўры эфир арқалы узатылып атырған болса, аўдармашының кемшиликке жол қойыўға хақысы жоқ. Бундай жағдайларда избе-из аўдарма ислеўшиге синхрон аўдарма ислеўшиге тән болған қәсийетлер тапқырлық, цифр, предметти билиўи, зийреклилик, фактлерди ядлап қалыў қәбилети, сөйлеў этикетине де ийе болыўы керек болады.

Аўдармада сөзлердиң мәдений мазмуны

Аўдарма исленде ең биринши гезекте ушырасатуғын машқалалардың бири, мәдениятлар арасында өзгешелик болып табылады. Белгили бир мәдениятқа ийе халық атамаларды қолланғанда өз дүнья танымынан келип шыққанда халда қатнас жасайды. Мысалы, ушын шошқа сөзи қарақалпақ тилинде белгили

дәрежеде жаман мәни береді. Лекин «rig» АҚШ та бул сөз нейтрал мазмунда қолланылады. Ҳашар өзбек тилинде бирлесип жәрдем бериў мазмунында қолланылатуғын болса, ал қарақалпақ тилинде «қашар» сөзи урғашы малға айтылады.

Хәр қыйлы мәденитлар хәр қыйлы бағдарға ийе. Қарақалпақ мәдениятында көбинесе, дийқаншылық, бағманшылық, шарўа, күнделеликли өмир көринислери орын алатуғын болса, америкада жұмыс, пул табыў, спорт, пайда табыўға дыққат-итибар жүдә күшли. Бир жәмийетлер техникаға, басқалары болса басқа тараўлар бойынша қәнигелеседи. Бундай айырмашылық бир жәмийетке тийисли өмирди сүүретлеп берген тексти аўдарма исленде көзге тасланады. Егер Африка мәдениятына байланыслы жәмийетлик пән хаққындағы китапты аўдарма ислеп атырған болса, онда эквивалент табыў қыйын болады. Хўжетлерди ески эскимос тилине қарды хеш қашан көрмеген шөлистанлықта жасайтуғын араб тилинен аўдарма ислеў жүдә мүшкил болады. Мәдениятлар хәр қыйлы болғаны ушын аўдарма исленде сөзлерге эквивалент табыў қыйын болады. Мәселен, Америкада «қой» сөзин ойланбай жұмыс ислейтуғын, көп сөйлемейтуғын инсанларға қолланады. Ал, өзбек тилинде «хайяр» сөзи хийлекер мәнисинде қолланылатуғын болса, ал қарақалпақ тилинде бул сөз ериншек, жатып ишер мәнисин аңалатады.

Аўдармада мәдениятларға бейимлесиў жағдайлары

Сөз қатнасық хәм сезимлерди сәўлелендирип береді. Мысал ушын, “father”, “daddy”, “dad”, “pop” сөзлери лексикалық бирикпелер, олар үлкен әўлад ўәкиллерин сәўлелендиреди. «Ата» - «Father» сөзи хўрметлеўди, «аға» - «daddy» жақын адамларды билдиреди. Инсанлар сөзлердиң денотатив мазмунына итибар берип қоймастан, оларды сезимлер менен байланыстырыўға хәрекет етеди.

Сөздиң коннотатив мазмуны мәдений тәризде болады. Бир мәдениятта жақсы мәниге ийе сөз, басқа бир мәдениятта жаман мәниге ийе болыўы да мүмкин. Мәселен, «Tribe» қәўим сөзи.

Базы жерде бул сөзлерди инсанларды жақсы қабыл етеди, ал базы бир мәмлекетлерде бул сөз жаман мазмунда қолланылады.

Туұры мәниде қәўим-этникалық топар болып есапланады. Егер сөз аўдарма ушын таңланған болса, оның жақсы хәм жаман тәреплерин итибарға алыў керек.

Аўдармашы оригинал тексттеги түрли мазмун хәм аўдарма исленип атырған тилдеги алтернатив сөзлерден хабардар болыўы лазым. Мәселен, beautiful – гөзалл, handsome – келисилген, lovely – көркем, pretty – сулыў бир мәниде келетуғын болса да түрли мазмунда қолланылады. Сөзлер таза хәм гөнерген болса да парьқланады. Улыўма алғанда сөзлер –архаик, гөнерген, нейтрал хәм жаңа болып келеди. Базы жағдайларда таза сөзлерди қолланыў туұры келмейди. Себеби бундай сөзлер қабыл етилмеген болыўы мүмкин. Соның менен археик сөзлер жәмийеттиң басқа ағзалары тәрепинен тән алынбаўы мүмкин. Мәселен, «thee» сөзи «sen» хәм «thou» сөзлерин диндар яки усы сөзлерди күнделикли жумысында қолланатуғын адамлар болыўы мүмкин. Сол ушын бүгинги күни бул сөзлер аўдармада ислетилмейди. Тилдиң лексикалық, сөздиң қандай мазмунды аңлататуғынын, олардың ески яки жаңа, хәзирги заман сөзлигинде нейтрал мазмунда турғанлығына итибар қаратыў лазым. Аўдармашы ушын таңланған сөзлер бул ушын түсиникли болған сөзлер болып табылады.

Атап өтетуғын болсақ, базы бир халықларда дүньядан өткен адамлардың исмин айтыўға болмайды, ал басқа халықларда болса, балалардың исмин ата-анасының исми менен атайды. Мәселен, еврейлер қудайды хұрметлеп оны эвфемистикалық жол менен атайды. Бул сөз әпиўайы сәўбетлесийде қолланылмайды, басқа жағдайларда «хәммеден уллы» формасында қолланылады. Бундай сөзлер әдебий аўдарма ислегенде итибарға алыныўы керек.

Лексикалық бирикпелердиң таңланыўы сәўбет ким менен болып атырғанлығына да байланыслы. Сол себепли сөйлеп атырған адамға мұражәт еткенде сөзликтің байлығынан пай-

даланыў лазым болады. Көпшилик тиллерде «baby talk» «бала тили» деген түсиник бар. Егер англис тилинде «Baby wats milk» Бала сүт ишкиси келеди яки «Daddy loves you» Атаң сени жақсы көреді дегенди бирден кишкене балаға қаратылып айтылып атырғанлығын түсинемиз.

Халықаралық терминлер

НОТА – дипломатиялық өз-ара хат алысыў

РӘСМИЙ ТИЛ – халықаралық конференция яки халықаралық мәкемелерде, халықаралық сөйлесийлерде пайдаланылатуғын тил.

ДЕ-ФАКТО ТӘН АЛЫНЫҰЫ – жаңа пайда болған мәмлекетти басқа мәмлекетлер тәрепинен рәсмий түрде тән алыныўының дәстүрий формасы. Де-факто тән алыныўы жаңа дүзилген мәмлекеттиң яки басқарыў хұкиметиниң жасап кетиўине гүман етилген жағдайларда қолланылады.\

ДЕ-ЮРО ТӘН АЛЫНЫҰЫ - жаңа пайда болған мәмлекетти басқа мәмлекетлер тәрепинен рәсмий түрде тән алыныўының дәстүрий формасы. Халықаралық тәжирийбеде төмендеги жағдайларда орын алады. Тән алып атырған мәмлекет жаңа мәмлекеттиң пайда болыўының нызамлы екенлигине гүманланбайды яки белгили бир жағдайларға байланыслы нормал дипломатиялық қатнасыққа түсийге разы болады.

ПРОТЕКТОРАТ – (покровительство үстемлик етиў) – бағындырып қойыўдың ярым колониялы формасы. Бунда тек ғана мәмлекеттиң көриниси болғаны менен протектор мәмлекет қарамағында болады, олар мәмлекеттиң ишки ислерине араласып, үлкен хұқықларға ийе болады. Протектор мәмлекет тараўларды басқарыў, хұқықты қорғаўға араласады хәм айырым салықларды да алып отырады.

СЕГРЕГАЦИЯ – отделение, раса яки этникалық топарды шекленген территорияға өз еркине қасы яки мәжбүрий ажыратыў, бөлек түрде оқытыў хәм тәрбиялаў хәм дискриминациялық усыллардан пайдаланыў.

УЛЬТИМАТУМ – бир мәмлекет хукиметиниң екинши мәмлекет хукиметине үзил-кесил хәм басқа қарсылық етпеў, тартыспаў шәртин қойыўы. Егер бул талап белгили бир ўақыт ишинде әмелге асырылмаса шара қолланылыўы.

УНИЯ – қоспалы мәмлекет түри. Бир мәмлекет басшысы тәрәпинен басқарылатуғын еки ямаса бир неше мәмлекетлердиң биригиўи болып табылады.

ФОРС-МАЖОР – айрықша хәм алдын алыў мүмкин болмаған суў алыў, жер силкиниўи, қуйын хәм басқа да апатшылық жағдайлары болып табылады.

ЭМИГРАНТЛАР - Өзи жасап турған хәм пуқаралығына ийе мәмлекетти таслап турақлы түрде жасаў ушын басқа мәмлекетке көшип барған адамлар.

ЭМИССАР – Белгили бир мәмлекетке арнаўлы тапсырманы орынлаў ушын жиберилетуғын сиясий шөлкем хәм мәмлекеттиң арнаўлы ўәкили.

АЎДАРМАДА МӘДЕНИЯТҚА БАЙЛАНЫСЛЫ МАШҚАЛАЛАР

ЖОБА:

- 1. Мәдениятлар байланысы машқалаларын ашып берийде аўдармашының шеберлиги**
- 2. Фразеологиялық сөз дизбеклериниң аўдармасы**
- 3. Сиясий терминлердиң мәниси**

Таяныш сөзлер: мәденият, парламент, фразеологизм, қоспа сөз дизбеги, экспрессив, бундестаг.

Мәденият тилде өз көринисин табады. Мысал ушын японлар «як» деген сөзди пайдаланбайды. Олар «як» демеў ушын басқа сөзлер яки гәплерди пайдаланады. Егер японлар сизиң мирәтиңизге «Мен бул мәселени ҳаялым менен мәсләхәтлесип көриўими керек» деп жуўап қайтарса, демек бара алмайман дегенди билдиреди.

Егер японға қоңыраў етип саат 6 да көрисиўди айтасаңыз ол «Ҳе, саат алтыда дейсиз бе?» деп жуўап қайтарса, демек ол қайыл емес.

Миллий әдетлер, тек сол миллет ушын тән болса аўдарма исленбейди. Мысал ушын, сари, кимано усаған сөзлерди атап өтиўимизге болады. Булар мәдений терминлер киби оқыўшылар ушын түсиндирип бериледи. Егер бул сөз әхмийетли болмаса, ол әдеттегидей басқа сөз бенен алмастырылады.

Социаллық мәденият тараўындағы сөзлерге де итибар менен қатнас жасаў керек. Себеби онда мәмлекеттиң социаллық турмысы өз сәўлелениўин табады. Мысал ушын, мәмлекет басшысы (президент, пример министр) ямаса парламент атамалары

(Украина мәмлекет парламенти «Рада», Израйлда «Кнессет»), «Бундестаг» (Германия), Storting (Norvegiya), Riksdag (Shvetsiya), Eduskunta (Finlandiya), Knesset (Isroil), Duma (Rossiya), Oliy Majlis (Өзбекистан). Бул атамалар административ хужжетлер ушын сол халында жазылады. Министрлик атамалары туўры мазмунда әдебий аўдарма исленеди. “Treasury” – министерство финансов, финанс министрлиги, “Home office» - министерства внутренних дел – ишки ислер министрлиги хәм тағы басқалар.

Әсиресе аўдарма исленде пайда болатуғын машқалалардың бири бул буйымлар, ўақыя хәм хәдийселердин лексикалық эквивалентин табыў болып табылады. Аўдармашы тек ғана еки тилди ғана емес ал еки мәдениятты салыстырады. Мәдениятлардың парқы себепли аўдарма исленетуғын тилдеги түсиниклердин аўдарма исленип атырған тилдеги эквиваленти болмаўы мүмкин. Бул география, үрп-әдетлер, дүньяға көз-қараслар болып табылады. Буларды түсиндирип бериў ушын аўдарма тилинде жаңа усыллардан пайдаланыў керек.

Фразеологиялық сөз дизбеклериниң аўдармасы

Сөз дизбеклерин аўдарма ислеў аўдармашы ушын үлкен машқала туўдырады. Егер гәп коспа сөз дизбеги сыпатында берилсе, онда аўдармашы ушын қосымша машқаланы келтирип шығарады.

Қәлеген тилдин тәсиршеңлигин арттыратуғын усыллардың бири сыпатында фразеологизмлерди атап өтиўимизге болады. Хәр қыйлы сөз дизбеклериниң қолланылыўы оқыўшылардың итибарын тартады. Сөздин жанлылығына ерисиў арқалы автор позициясы айқын көзге тасланады.

Газетада фразеологизмлердин пайдаланылыўы оқыўшыда фактке болған өзгеше қатнасықты пайда етеди.

Журналистлер тәсир етиўдин экспрессив қуралларынан пайдаланыў ушын фразеологизмлердин эмоционаллық-тәсир етиў имканиятын арттырады. Материалдың улыўма образы сақланған халда газетада берилиўи оның тартымлылығын арттырады.

Газета бетлеринде фразеологизмлер актуализация хәм трансформацияға ушырайды. Актуализация деп контексттиң форма хәм мазмунның өзгеше образда өзгериске ушырамаўы.

Фразеологиялық бирликтин трансформацияға ушыраўы деп форма хәм мазмунның өзгериўине айтамыз. Лекин бул фразеологизмниң талапларына бойсынады.

Фразеологиялық сөз дизбеги газета текстиниң ең әхмийетли стилистикалық компоненти болып табылады. Фразеологизмлер барлық тиллерде ушырасады, лекин хәр бир тилде тәсир етиў формасына ийе. Бунда сол халықтың жасаў жағдайы, дүньяны түсиниўи көзге тасланады. Мысалы, инглис, орыс хәм өзбек тиллеринде туўрыдан-туўры аўдарма исленбетуғын сөзлер ушырасады. Географиялық жайласыўы, тарийхый раўажланыўы, дини хәм мәмлекетлик қурылысының өзгешелиги себепли газета бетлеринде қолланылатуғын фразеологизмлер көпшилик жағдайда түсиниксизликти пайда етеди. Сол ушында эквивалентлик бирлик қолланылады.

Я.И.Рецкердин атап өтиўинше: эквивалент деп, контекстен ғәрезли болмаған халда хәмме ўақытта бирдей мас келиўи болып табылады.

Фразеологиялық бирликте еки эквивалентлик көзге тасланады: абсолют хәм салыстырмалы. Абсолют эквивалентлик мазмун қолланылыўы менен толық мас келеди. Газета текстлеринде абсолют фразеологиялық эквивалентликти көремиз хәм олар нейтрал тәриздеги сөзлерден ибарат. Мысал ушын, **from the point of view – с точки зрения – нуқтаи назар – көз-қарас: chosen path – выбранный путь – таңланған йўл – таңланған жол: step by step – шаг за шагом – қадамба-қадам, избе-из.** Лекин абсолют эквивалентлик барлық тиллерде де ушыраспайды. Абсолют эквивалентликти еки тилде ушыратыўға болады.

Орыс тилинде - **өзбек тилинде: куй железо пока горячо – темирни қизиғида бос – тандырды қызғанда жап; встать перед глазами – күз олдида гавдаланмоқ – көз алдында сәўленеиўи.**

Салыстырмалы эквивалентлик салыстырылып атырған еки тилде де ушырасады.

Орысша-өзбекше: *на душе кошки скребут – юрагини ит тирнайди (туўрыдан-туўры аўдармасы «душу собаки скребут»), вариться в собственном соку – ўз ёғида қоврилмоқ (туўрыдан-туўры аўдармасы «жариться в собственном соку»).*

Хәр бир тилде фразеология сөзлик курамның өзгеше бөлими есапланады. Көпшилик фразеологиялық бирликлер миллий өзгешеликти сақлап қалған. Бул миллий өзгешелик бир ўақыттың өзінде стилистикалық хәм экспрессив бөлимінде өз сәўлелениўин табады.

Хәр бир тилдин газета текстлериндеги миллий өзгешелик эквивалентлик емес, фразеологизмнің қолланылыўы болып табылады.

өзбек тилиндеги: олма пиш, оғзимга туш, бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўйди, данагидан мағзи ширин, қозонда бори чўмичга чиқади, курук қошиқ оғиз йиртар.

А.О.Иванованың пикиринше эквивалентли фразеологиялық бирликтин еки түрли аўдарма ислеў түри бар: лексикалық (сәўлелендиретуғын) хәм калькалаў.

Лексикалық аўдарма жәрдемінде фразеологиялық бирликтин шамалап мазмунын анықлаў мүмкин. Мысал ушын, выносить сор из избы өзбек тилинде уйдаги гапни кўчага олиб чиқмоқ деп аўдарма исленеди. Лекин бул гәптиң лексикалық курамы бир-бирине туўра келмесе де, гәптиң мазмуну түсиникли. **Нет дыма без огня – шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди (туўрыдан-туўры аўдармасы «если нет ветра, верхушка дерева не шевелится»); большому кораблю большое плавание – катта карвонга – катта йўл (туўрыдан-туўры аўдармасы – «большому каравану большой путь»), негде яблоку упасть – нина ташласанг тик туради (туўрыдан-туўры аўдармасы – бросишь иглу будет стоять)**

Сиясий терминлердин мәниси

Автократия: жалғыз адамның басқарыў системасын қолға алған жәмийет,

Альянс: шәртнамалы миннетлемеси менен бирлесийўши шөлкем,

Антисемитизм: еврейлерге жеркенишли қатнаста болыў,

Ассимиляция: бир халықтың екінши халық пенен биригип өз миллийлигин жойтыўы,

Бенилюкс: Бельгия, Голландия, Люксембург мәмлекетлери ортасындағы бажы хәм экономикалық келисимнің қысқартылған формасы,

Брифинг: ғалаба хабар қураллары ўәкиллериниң қысқа жыйналысы. Онда мәмлекеттиң позициясы, халықаралық келисимлер хаққында мағлыўмат берилиўи мүмкин.

Бундестаг: Германия парламенти төменги палатасы,

Грант: физикалық яки юридикалық тәрәптиң таңлаў нәтийжесінде жеңиллетилген финанслық жәрдем алыўы,

Дезинформация: Жалған мағлыўматлар,

Имиджмейкер: паблик рилейшнз бойынша қәниге.

ГАЗЕТА ЗАГОЛОВКАЛАРЫН АҰДАРЫҰ УСЫЛЛАРЫ

ЖОБА:

1. Заголовоклардың тийкарғы ұазыйпалары

2. Загаловкаларда типологиялық өзгешеликлер

Таяныш сөзлер: заголовок, заголовоклар типологиясы, лоббизм, атамалар

Заголовоклардың тийкарғы ұазыйпалары

Заголовок материалдың публицистикалық мазмуны хаққында мағлыұмат бериұши биринши белгили. Заголовок, тема оқыұшының итибарын қаратуғын биринши қурал болып табылады. Психологлардың илимий жуұмақларына карағанда 80% оқыұшы итибарын тек ғана заголовкаға қаратады екен. Сол ушын да журналист ушын әхмийетлиси әўметли заголовок таңлаў есапланады. Бир неше сөз яки бир гәп пенен мақаланың мазмунын бериұ менен бирге оқыұшының итибарын да қаратыұ лазым болады. Бронтман Л.К. Информация в газете. М., 2000. – 175 с.

Көпшилик газета заголовоклары қысқа мазмун менен болып атырған ұақыларды сәўлелендирип береді. Заголовканың тәсиршеңлигин арттырыұ ушын журналистлер лексикалық хәм синтаксислик қураллардан пайдаланады. Экспрессив мазмундағы заголовокларды қоллайды. Соның менен бирге загаловкаларда жумбақ, жаңылтпаш, фразеологизм, белгили болған қосықлардың, кинофильмлердің атамалары да қолланылыұы мүмкин.

Заголовканың тийкарғы мақсетлериниң бири оқыұшының итибарын қаратыұ, лекин загаловка материалдың толық мазмунын ашып бермейди хәм сол арқалы оқыұшыны материалды ақырына шекем оқыұшы түртки жасайды. Улыұма алғанда, газета загаловкалары бир неше функцияларды орынлайды:

Биринши функция (ұазыйпа) рекламалы-экспрессив яғный оқыұшыны газетаға қызықтыра алыұ.

Екинши функциясы графикалық-бөлип алыұ. Бунда загаловкада графикалық усыллар (линейка, сүүретлер), рендер қолланылады.

Үшинши функциясы бул информациялық-номинатив болып табылады. Мәселен, америка баспасөзинде загаловкаларды экспрессив формада лексика-грамматикалық усыллардан пайдаланған халда қолланыұ дәстүрге айланған. Оқыұшының итибарын мүмкиншилиги болғанынша тартыұ хәм материалдың аз ғана болса да мазмунын түсиндирип бериұ ушын америка баспасөзинде загаловкалар бир нешше басқышлар бойынша бөлип сәўлелендириледи. Биринши материалда шапка бериледи, олар бир неше сөзден ибарат болады хәм үлкен шрифтер менен бериледи. Америка баспасөзинде шапка лозунг характерине ийе хәм толық түрде реклама-сенсациялық бағдарға ийе. Лекин шапка мақаланың мазмунын толық түрде ашып бермейди де мүмкин, сол ушын да подзагаловкалар қолланылады. Сол ушын гейде мақаланың мазмунын ашып бериұ ұазыйпасын подзаголовок әмелге асырады. Мысал ушын, тағлим тизимига киритилген чеклашларға Парижда талабаларнинг қарши намоийшлари.

Атап өтилген заголовок мақаланың мазмунын ашып бермеген. Студентлер не себептен қарсы шықты деген сораұларға жуұапты табыұ қыйын. Мақаланың мазмуны позаглокадан белгили болады. «Educational system`s restrictions protested» - Образовательная система ограничения протестовали – шеклеұши билимлендириұ системасы қарсылыққа ушырады.

Қәлеген тилдің тәсиршеңлигин арттыратуғын усылларының бири сыпатында фразеологизмлерди атап өтиұимизге болады. Хәр қыйлы сөз дизбеклериниң қолланылыұы оқыұшылардың итибарын тартады. Сөздің жанлылығына ерисиұ арқалы автор позициясы айқын көзге тасланады.

Газетада фразеологизмлерди пайдаланыұ оқыұшыда фактке болған өзгеше қатнасықты пайда етеди.

Лекин айрым жағдайларда үлкен мақала яки хабарлар бир неше бөлімге бөлініп подзаголовок менен бериледи. Бул оқышыны мақаланың биринші қатарына көз жуықтырып болғаннан соң басқа мақалаға өтіп кетпеуінің алдын алыуы үшін ислетиледи. Сол үшін да аударма ислеген подзаголовокларды аударма ислегенде текстиң мазмунынан келип шыққан халда хәрекет етиу керек болады.

Америка яки инглис тилиндеги газеталар мақалаларындағы заголовокларда фейиллер көп қолланылады. Мысал үшін, *Floods hit Scotland - Наводнение в Шотландии – Шотландиядағы суу тасқыны.*

Фейилден пайдаланыу сорауға қурылған заголовокларда да ушырасады. *Will scandal of Derspiegl be a boomerang for Adenauer? – Не обернется ли скандал с журналам «Шпигель» против Аденауэра? – Аденаурдың «Шпигель» журналы менен болған қарама-қарсылығы өзине машқала пайда етпей ме екен?.*

Буннан тысқары итибардан шетте қалдырыуға болмайтуғын заголовокларда бар. Булар хәр қыйлы қысқартыулар болып табылады. Лекин шет ел ғалаба хабар қуралларында тез-тез ушырасатуғын қысқартыулар сол турысында қолланылады. Gov == Governor; D. A, =District Attorney; Sen. = Senator; Rep. = Representative (член палаты представителей).

Америка газеталарында мәмлекетлик басқарыу системасындағы қысқартыулар менен бирге халықаралық шөлкемлердің атамалары да қысқартып жазылады. U.N. = United Nations, NATO = North Atlantic Treaty Organization, WFTU = World Federation of Trade Unions - Всемирная Федерация Демократической молодежи хәм тағы басқалар.

Заголовокларда типологиялық өзгешеликлер

Газета заголовокларында жаргонлар менен сөйлеу тилинің лексикалық элементлери де кең түрде қолланылады. Мысал үшін, Тил билан тилинган қалб, Бир боласи бұлмаса...

Лекин айрым жағдайларда заголовокларда оқышыларға тәсир етиу үшін аллюзия хәм образлы шегиниулерден де пайдаланылады. Бундай заголовоклар түсиниу үшін жүдә қыйын есапланады, егер мәмлекеттің әдебияты, сиясий өмири менен таныс болмаған жағдайда аударма ислеуде машқалалар пайда болады.

Соның менен бирге заголовокларды текст пенен байланысына карап классификацияға бөліп қарауға болады. А.П.Бессонов «Газетный заголовок» китабында заголовок хәкқында мына пикирди билдиреди: «заголовок мақаланың мазмунына жууап берип, текстиң тийкарғы идеясын жәмленген халда ашып беріуи керек. Заголовокқа қойылатуғын тийкарғы талап – анықлық. Бунның үшін материалдан мазмунды ашып беретуғын деталларды алыу керек».

Заголовокларды бир ямаса бир неше элементлерди ашып бергенлиги жағынан типологиялық жақтан бөліп қарауға болады. Усы белги менен заголовокларды бир бағдарлы хәм комплексли деп атап өтиуге болады.

Бир бағдарлы заголовоклар сыпатында төмендегилерди көрсетиуге болады:

1. Тематикалық заголовоклар (заголовок оқышыға материалдың темасы хәкқында сөз етеди).

2. Заголовокда материалдағы белгили бир факт өз сәулелениуін табыуы мүмкин. Материалды оқығанда заголовокда келтирилген информация конкертлестириледи.

Егер текст белгили бир уақыя хәкқында болса, заголовок «болып өтти», «жууамағына жетти» көринисинде болыуы мүмкин.

Айырым уақытларда тематикалық заголовоклар цитаталар яки хәмме үшін белгили болған гәплер көринисинде де болады.

Буннан тысқары мақаланың мазмунын ашып бермейтуғын заголовокларда ушырасады. «Дейли Уоркер» газетасы ең жақсы безеу үшін таңлауында биринші орынды ийелеген еди. Бул еки сөз гәптиң ортасынан алынған. **The judges say that the Daily Worker «continues to make the most of its limited number of pages».** Атап өтилген заголовканы аударма ислеу мүмкин емес,

оны мәніси бойынша аударма іслеу талап етиледі. Сол ушында мақаланың мазмуны бойынша аударма іслеу керек.

Лекин қалеген мақаланы аударма іслегенде журналисттиң шеберлиги менен өз ана тили менен аударма іслеп атырған тилдиң лексика-грамматикалық қурылысын қандай билгенлиги менен де байланыссы болып табылады.

Сиясий терминлер

1. Лоббизм – Оның мақсети жеке инсанлар хәм топар ағзаларының өз қәлеуіндеги ызыамлардың парламент ағзаларына жазба яки ауызша тәризде басым өткеріу жолы қабыл етилиуине ерисиу. Ол АҚШ та 1946-жылы арнаулы ызыам шыққаннан соң кең түрде қолланыла баслады.

2. Омбудсмен – Инсанлардың мәплерин ызыамлы хуқықларын қорғаушы лауазымлы адам.

3. Плюрализм – болмыстың хәм билимнің бир-бирине ғәрезсиз болған бағдарларының болыуы. Плюрализм термини Х.Вольф тәрепинен 1712-жылы енгизилген еди.

4. Саммит – мәмлекет басшылары яки хуқимет басшыларының ең жоқары ушырасыуы.

5. Урбанизация – Жәмийеттиң рауажланыуында қаланың ролинің артыуы процесі. Урбанизация процесинің рауажланыуына қалада санаат, мәденият хәм басқа да тараулардың тез пәт пенен рауажланыуы. Урбанизация процесі хәуиж алғанда ауыл халқы қалаға көшип келиуі артып кетеди.

6. Экстрадиция – жынайый жууапкершиликке тартылуы лазым болған пуқараны бир мәмлекеттиң екінши мәмлекетке беріуі. Лекин көпшилик мәмлекетлердиң конституциясы яки ызыамлары өз пуқараларын туурыдан-тууры басқа мәмлекетке услап беріуине тыйым салады. Бул жағдай мәмлекетлер арасындағы келисим тийкарында әмелге асырылады. Барлық мәмлекетлер тәрепинен келисилген халықаралық хужеттерде, мәмлекет ызыамында өлим жазасы сақлап қалынған мәмлекетке пуқара экстрадиция етилмейди.

АУДАРМАДАҒЫ РЕАЛИЯЛАР

ЖОБА:

1. Аудармада реалиялардың қолланылуы
2. Транслитерация усылы
3. Калькалау усылы
4. Түсиндириуіши аударма
5. Жақынластырылған аударма
6. Жаңа сөздің жаратылуы (термин)

Таяныш сөзлер: Эквиваленти жоқ лексика, транслитерация, калькалау, реалия, фразеологизм.

Түп нұсқаның лексикасын аудармада толық хәм дурыс беріуі, сол арқалы оның мазмунын, тил, стиль өзгешеликтерин сақлауды сөз еткенде, реалиялар хакқындағы мәселеге тоқтамай өтиу мүмкин емес.

«Реалия – бул бир миллеттиң миллийлиги тийкарында қәлиплекен хәм басқа халықларда, мәмлекеттерде ушыраспайтуғын атамалар, қубылыслар». Л. Н. Соболевтың бул анықламасы толықтырыуды талап етеди. Бир зат ямаса көринис еки тилде де болыуы мүмкин, бирақ олар өзлеринің миллий формалары хәм мазмуны бойынша бир қанша ажыралады. Оның үстине, көркем аудармада түп нұсқаның миллий характерин сақлау ұазыйпасы турады. Сонлықтан бир зат ямаса көринис еки тилде уқсас болса да, оларды шатыстырыуға болмайды.

Реалияның сөзликлердеги түсиндирмеси төмендегише: - Бул тек ғана бир халық ушын тән болған предмет, түсиник, тарийхы, мәденияты, жасау менен байланыссы халда қәлиплекен сөзлер (әсиресе, фразеологизмлер, жумбақлар, нақыл-мақаллар).

М.Л.Вайсбурдтың пикиринше, реалиялар қатарына мемлекеттің жәмийетлик-сиясий турмысына байланысly болған ұақыялар, жәмийетлик шөлкемлер хәм мәкемелер, дәстүр хәм үрп-әдетлер, көркем-өнер хәм әдебият дүрданалары, тарийхый қахарманлардың атлары, тәбият қубылыслары хәм классификацияға ушырамайтуғын басқа да факторларды киргизиўимизге болады деп атап өткен еди.

Е.М.Верещагина, В.Г.Костомаровлар орыс миллетине тән болған миллий реалияларды атап өтеди:

1. советизм – бурынғы совет дүзими ушын тән болған терминлер. Агитпункт, актив.

2. Жасаў жағдайы ушын тән болған сөзлер. Баня, баранка

3. Жаңа дәўир ушын тән болған атамалар: барабанщик, академгородок.

4. Фразеологиялық бирликлер: самал болмаса теректиң ушы қыймылдамайды.

5. Тарийхыйлық – тарийхый дәўир ушын тән болған предмет хәм ұақыялар: болыс, уездь.

6. Миллий фольклордан алынған сөзлер: батыр, гиддиман.

7. Антропонимлер, бүгинги заман адамларында өзгеше руўх пайда ететуғын тарийхый инсанлар исмлері: Айдос бий, Ерназар Алакөз, Аллаяр Досназаров.

8. Топонимлер – географиялық атамалар, бүгинги заман адамы ушын хәр қыйлы ассоциацияны пайда ететуғын атамалар: сквер, гөне қала.

Көплеген жерлерде түп нускадағы реалиялар хәр тәрәплеме анықланбастан қарақалпақша сөзлері менен бериледи. Бул, бир тәрәптен, усы мәселеге әхмийет бермеўден келип шыкса, екінши тәрәптен, аўдармашылардың реалияларды өз формаларында алғанда оқыўшыға түсиниксиз болады деп ойлаўына байланысly. Бирақ, рус реалияларын орынсыз қарақалпақ сөзлері менен бериў шығарманың көркемлігин төменлетеди.

Транслитерация усылы

Бир тилден екінши тилге аўдарма ислегенде тилдің лексикалық хәм грамматикалық дүзилесинде нызамлы олқылықлар пайда болады. Әсиресе эквиваленти жоқ лексиканы аўдарма ислеўде қыйыншылықлар көзге тасланады. Бундай қыйыншылықларды шешиў ушын бир қатар усыллар қолланылады.

Транслитерация – шет тилинен алынған, кейин ала жазба текстте аўдарма исленип атырған тилдің хәриплері менен бериледи. Бундай сөзлер көп, олардың көпшилиги бизиң тилимизге бейимлесип үлгерген.

Е.Роганова толық транслитерация менен бирге ярым транслитерация усылы қолланылады деп атап өтеди. Шет тилиндеги сөз толығы менен өзгерместен ана тилине өтип кетпейди, тек ғана тийқарғы бөлими өтеди хәм оған ана тилиндеги сөз жасаўшы қосымталар қосылады. **Мәселен, programmer – программист (программаластырыўшы), analyst – аналитик.**

Транслитерацияның эквиваленти жоқ лексиканы аўдарма ислегенде үстемлик тәрәплериниң бири бул дәллігинде болып табылады. Жаңа нәрсени, бурын онша белгили болмаған, еле толық үйренип болынбаған қубылыслар транслитерацияға ушырайды. Сөздің мазмун бөлеги текст арқалы ашып бериледи. Сол арқалы аўдармашы таза түсиникти түсиндирип бериўден қашады.

Мысал сыпатында локаут (инглис тилиндеги lock out) сөзин алып қарайық, ол жумыстың ұақытша тоқтатылыўы, жумыс бериўши тәрәпинен айлық берилиўдің тоқтатылыўы, блэкаут (инглис тилиндеги blackout) – энергетикалық системаның нормал жумысының үскенелер яки энергияны үнемлеў ушын бузылыўы дегенди аңлатады. Трейд-ин (trade-in) – ески товар жаңа товарды алыў ушын тапсырылады,

Транслитерацияның кемшилик тәрәплериниң бири эквиваленти жоқ сөздің механикалық дәрежеде берилиўи, буның нәтийжесинде жаңа түсиник толық ашып берилмейди хәм текстти оқып атырғанлар ушын түсиниксиз болып қалады. Транслитера-

цияның бұл кемшиликтери аудармашының қауыс ишине сөздің мазмұнын беріп барыуы менен толықтырылуы мүмкін.

Калькалау ұсылы

Калькалау – бұл шет тилиндегі сөздің бөлеклерге бөлініп аударма ісленіуі яки аударма ісленген сөзлердің элементлерінің кейін ала бириктирилиуі. Мысал үшін skyscraper – небоскреб (хауаланған жай), road map (дорожная карта) – жол картасы,

Басқа тилидегі сөздің анық аударма ісленіуі менен калькалау анық, ярым хәм модификацияланған калькалау болып үшке бөлінеді. Анық калькалау шет тилиндегі сөздің сөзбе сөз аударылуы менен қәлиплеседі, мысал үшін, European Union – Европа аұқамы.

Ярым калькалау – ярым көширіп алыу, бұл да таза сөз есапланады, бірақ ярымы шет тилинде, ярымы аударма ісленген тилде болады, мысалы, бурдершафт ұсылында ишиу (немис тилиндегі Bruderschaft), Бундестаг имараты (Bundeshaus).

В.Н.Шевчук модификацияланған калькалау ұсылын атап өтеді. Модификацияланған калькалау шет тилиндегі сөз бирикпесінің терминологиялық модели арқалы жасалады. Бундай типтегі калькалау белгили бир дәстүр, әдетлердің, сол тилде бар нормалардың тәсірінде оригиналдың түп нұсқасын талап етпейді.

Түсиндириуіши аударма

Түсиндириуіши аудармада эквиваленти жоқ лексика толық түрдегі мәнісін ашып беріу арқалы аударма іслеу ұсылы болып табылады.

Бұл ұсылдың үстемлик тәреплерінің бири мазмұнның толық ашып берилиуі, ал кемшилик тәрепи көп сөзден ибарат екенлиги болып табылады.

Түсиндириуіши аударма басқа ұсыллар менен теңдей қолланылуы мүмкін. Мысалы, тийкарғы тексте shutdown (жұмы-

стың тамамланыуы, өширилиу) сөзи бир нешше мәрте ұшырасатуғын болса, онда бириншисінде транслитерация ұсылы менен беріу мүмкін – шатдаун (түсиндирмеси менен), кейін болса тек ғана транслитерацияға ұшыраған атама бериледи.

Түсиндириуіши аударма ісленгенде аудармашыдан түсиндирилип атырған түсиниктің ишине кирип барыу талап етиледи.

Жақынластырылған аударма

Жақынластырылған аударма ұсылында шет тилиндегі реалияны түсиндирип беріу үшін тийкарғы сөзге толық тууры келмесе де семантикалық жақын келетуғын сөз, яғнай сөз етилип атырған түсиниктің мазмұнын ашып бере алатуғын сөз қолланылады.

Бундай ұсыл көпшилик жағдайларда қәуипли болып табылады. Себеби бұл ұсылдан пайдаланғанда аудармашыдан жоқары дәрежедегі шеберлик талап етиледи.

Жақынластырылған аударманы ісленгенде аудармашы түсиндирилип атырған түсиникти билиуі, контекске итибар қаратыуы арқалы мазмұннан жырақласу мүмкін яки мүмкін емес екенлигин шешіп алыуы керек. Мысал үшін Санта-Клаус пенен (инглис Santa Claus), әулийе Николай хәм Дед Морозды бир-бирине идентив деп есапламау керек, лекин гейбир жағдайларда олар бири-бирінің орнын басыуы да мүмкін.

Жаңа сөздің жаратылуы (термин)

Жаңа сөздің жаратылуы ұсылы эквиваленти жоқ лексиканы аударма іслеу ұсылларының бирінен саналады. Оның калькалаудан айырмашылығы сонда – бұл ұсылда оригинал сөз бенен этимологиялық байланыстың жоқ екенлиги.

Мысал сыпатында «вертолёт» сөз алып қарайық, бұл сөз «геликоптер» термини негизінде француз тилиндегі (helicoptere) сөзінің орнына қолланылған. «Вертолет» сөзінің авторы (вертится хәм летает сөзлерінің қосымтасы) совет авиаконструкторы, вертолеттерди жаратыушы Николай Камовқа тийисли. Жаңа

сөз дәслеп «Геликоптер» сөзиниң синоними сыпатында қолланылды, кейин ала яғный 40-жылларға келип бул сөздиң орнын басты.

Бул усылдың кемшилик тәрәпиниң бири ойлап табылған термин жаңа тилге енисип кетпеўи де мүмкин.

Атамалардың аўдармасы

Мысал ушын, тек ғана өзбек халқы ушын тән болған атамалар бар, лекин булардың көпшилиги Орта Азия халықлары тиллеринде ушырасады. Атлас, адрас (материаллардың атамалары), палов, сомса, сумалак, патир, манти (аўқатлардың атамалары), чопон, тўн (кийим атамалар), кўраш (спорт түри), дўтор, доира (музыка эспаблары атамалары), маҳалла, ҳокимият (жәмийетлик-сиясий басқарыў атамалары). Лекин эквиваленти жоқ орыс тилинен алынған сөзлерде ушырасады: *папка, парта, сумка, машина, поезд, самолёт, стол, стул, кофта, юбка, гуляш, салат, борщ, булка, чай, чайник, тирожное*

Лекин өзбек тилиндеги атамалардың қарақалпақ тилинде өзгеше сөзлик қурамға ийе түрлери де бар. Мысал ушын, *чипта – билет, лаган – табақ, ҳашар – көмек, тиёла – кесе, нотик – оратор, шешен.*

Аўдарма усыллары

Абзацлы-фразалы аўдарма – Жеке абзацлар тийкарында, избе-излик пенене аўдарма исленеди.

Автор аўдармасы – оригинал текст авторы тәрәпинен исленетуғын аўдарма.

Аннотациялық аўдарма – бунда тийкарынан тийкаргы тема, предмет хәм аўдарма исленип атырған тексттиң бағдары көрсетип өтиледі.

Еки тәрәплеме аўдарма – бир тилден екіншисине хәм керисинше аўызша сәўбеттиң аўдарылыўы.

ИНТЕРНЕТ ҒАЛАБА ХАБАР ҚУРАЛЛАРЫ ТЕКСТЛЕРИ АҰДАРМАСЫ ЖОБА:

1. Информационлық текстлердиң өзгешеликleri 2. Неологизмлер

Аўдармашы публицистикалық текстти аўдарма ислегенде алдында үлкен ўазыйпа турады, себеби текст арқалы оқыўшыларға тәсир етиў талап етиледі. Сол ушын да сөзлерден шеберлик пенен пайдаланыў, оқыўшылардың итибарын тартыў, аудитория ушын адаптацияға ушыраўын талап етеди.

Лекин интернет ғалаба хабар қураллары тексти басқа ғалаба хабар қураллары текстинен үлкен өзгешеликке ийе емес екенлигин атап өтиў керек.

Информациялық аўдарма – бул газета хәм журнал бетлериндеги публицистикалық мақала хәм хабарлар болып табылады. Информационлық хабардың тийкаргы мақсети қандай да бир мағлыўматты оқыўшыларға бериў болып табылады. Информационлық тематиканың аўдармасы хәр қыйлы болыўы мүмкин, олардың қатарына илимий, жәмийетлик-сиясий, турмысқа байланыслы мақалалардың аўдармасы түсиниледи.

Информациялық аўдарма стандарт формаға ийе, соның ушын аўдармашы информациялық текстти аўдарма ислегенде семантикалық қурылыс хәм хәр қыйлы тиллерде гәплердиң қолланылыўындағы өзгешелигине итибар қаратыў керек болады.

Негизинде информациялық сайт сиясий бағдарға ийе. Бул аўдармашының алдына қосымша жуўапкершиликти жүклейди. Толық түрдеги аўдарма мақаланың мазмунын бериў менен бирге, оқыўшыға эмоционаллық элементлерди де жеткерип бериўи керек.

Ғалаба хабар қуралларының хәр қыйлы жанрлары өзгеше элементлерге ийе. Сол ушын да профессионал дәрежедеги аудармашы аударма исленип атырған текстіндеги өзгешеликтерди оқыўшыларға жеткерип бере алыўы керек болады.

Неологизмлер

Кейинги ўақытлары илим хәм техниканың тез пәт пенен раўажланыўы, глобалласыў процесиниң хәўиж алыўы менен неологизмлер көбейип бармақта. Булар тийкарынан ғалаба хабар қуралларында пайда болады.

В.С.Виноградова неологизмлерге мынадай анықлама береді: неологизмлер булар жаңа предмет хәм ой-пикирлерди билдиретуғын тилдеги жаңа сөзлер хәм түсиниклер. Компьютерлесий, глобалласыў дәўиринде бундай сөзлердиң саны тезлик пенен артып бармақта.

Заманагөй инглис тилинде пайда болған неологизмлерге итибар қаратамыз. Оларды пайда болыўы бойынша төмендегеше топарластырыўға болады.

- **Аффикация** – инглис тилиндеги неологизмлер жаратылыўының нәтийжели усылларының бири. Мысалы, selfie (атлық), өзін телефон яки цифрлы фото камераға түсирий.

- **Сөз жасалыўы.** digital detox – адамның ўақтың реаллыққа бағышлаўы, гаджетлерден, телефон, компьютерден пайдаланбаўға хәрекет етеди.

- **Қысқартыў.** anti-vaxxer – өз баласына вакцина салдырыўдан бас тартатуғын адамлар.

- **Аббревиация** - FOMO –Fear of Missing Out – ең әхмийетли хәм қызықлы ўақыяларды көре алмай қалыў. Көпшилик хәлатларда социаллық тармақларда ушырасады.

- **Конверсия.** walk-on-by «жанынан өтип кетиў», өзгелердиң машқалаларына бийпәрўа болыў.

- **Сөзлердиң қосылыўы.** Infobesity (information + obesity) яғный информацияға тойынып кетиў. Infotainment (информация+ойын заўық), phablet оның экраны смартфоннан үлкен, бирақ, планшет компьютерден киши болады.

ЖУЎМАҚ

Заманагөй технологиялар хәм коммуникация усылларының раўажланыўы, жәмийетте информация ролиниң артып баратырған бир дәўиринде ғалаба хабар қураллары текстлерин таярлаўдың әхмийети артады. Лекин бүгинги күнде ғалаба хабар қураллары текстлерин жанрлық аспектте түрлерге бөлип үйрениў мәселелери машқалаларды пайда етпекте.

Глобалласыў дәўиринде аудиторияны биринши орында ғалаба хабар қураллары арқалы берилип атырған информациялардың қаншелли дәрежеде дурыс екенлиги қызықтырады. Сол ушын ғалаба хабар қураллары арқалы жәрияланатуғын текстлерди таярлаўда журналистлерден үлкен жуўапкершилик талап етиледі.

Ғалаба хабар қураллары тексти бул оларда жәрияланып атырған текстлер жыйындысы, бириншиден, бул турақлы тил системасы, екіншиден, вербал хәм аудиовизуаллық компонентине ийе текстлер жыйындысы болып табылады.

Сонлықтан бул оқыў-методикалық қолланбада биз ғалаба хабар қураллары текстлериниң тийкаргы өзгешеликлерине, бул текстлердиң тәсиренлиги мәселелерине хәм олардың аударма ислеўдеги айрым мәселелерине тоқтап өттик. Соның менен бирге ғалаба хабар қураллары текстлерин аударма ислеўде итибар қаратылатуғын мәселелер, айрым моментлерди итибарға алыў керек екенлигине итибар қараттық.

Ғалаба хабар қураллары текстлери өз алдына экспрессивлик-стилистикалық факторлар, лексикалық өзгешеликлерине ийе. Сол ғалаба хабар қураллары текстлерин аударма ислеген усы өзгешеликлер итибар алыныўы керек. Сондай-ақ ғалаба хабар қураллары жанрлары лексикасын билиў, хәр қыйлы тиллердеги сөзлердиң грамматикалық өзгешеликлері де айырықша әхмийетке ийе.

Бизиң пикиримизше, болажақ қәнигелер аударма теориясының тийкаргы бағдарларын үйренип олар менен жақыннан танысып шықса, келешекте олар жетик қәнигелер болып жетилсип шығатуғыны анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ

«Журналистик фаолиятни химоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. Оммавий ахборот воситалари фаолияти соҳасидаги меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Т., 2009. http://www.lex.uz/ru/law_collection/3241.

Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабрь /Ш.М.Мирзиёев. – Т., «Ўзбекистон», НМИУ. 2017. – 48 б.

Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // «Халқ сўзи». 15 январь 2017 йил.

Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi / Sh.M. Mirziyoev. – Т., “O‘zbekiston”, NMIU. 2017. – 32 b.

Абдуазизова Н. Матбуот ва сўз эркинлиги – олий қадрият. Т.: 2006.

Саломов Г. Тил ва таржима. – Т.: 1977.

Гуломова Д. Таржимада образ ва характерни қайта яратиш муаммоси. Таржима сазнати. Мақолалар тўплами. Тошкент, 1973.

Қосимова Н., Тошпўлатова Н., Шофайзиева Н., Муратова Н. Босма ОАВ таҳририятлари учун ўқув қўлланма. – Т.: 2008.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода. Изд. «Высшая школа». М., 1983.

Финкел И. Мастерство перевода. – М.: 1980.

МАЗМУНЫ

Кирисиў.....	3
Аўдарма тарийхи	5
Ғалаба хабар қураллари текстлериниң классификацияланыўы	7
Аўдарма ҳам оны түсиниў.....	12
Ғалаба хабар қураллари тексти аўдармасының улыўма түрлери классификациясындағы орны	16
Аўдармада мәдениятқа байланыслы машқалалар	20
Газета заголовкаларын аўдарыў усыллары	23
Аўдармадағы реалиялар	26
Интернет ғалаба хабар қураллари текстлери аўдармасы	30
Жуўмақ	33
Пайдаланылған әдебиятлар дизими	34

Ҳ. А. АТАЖАНОВ, Ж. К. МАРЗИЯЕВ

АЎДАРМА ТЕОРИЯСИ

**(Журналистика тәлим бағдары
студентлери ушын)**

2019-жыл

Муҳаррир: Ирода Муҳиддинова
Дизайнер: Дилмурод Жалилов
Техник муҳаррир: Файзулла Азизов
Мусаххих: Нодира Эгамкулова

Нашр лицензияси № АІ 293, 23.02.2017
Босишга 2019 йил 8 ноябрда рухсат этилди.
Бичими: 84x108 1/32. «Journal Accent» гарнитурасида
офсет босма усулида офсет қоғозида босилди.
17 босма тобоғ. Адади 500 нуска. 11-сон буюртма.

«QAQNUS SOFTWARE» МЧЖ
босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Юнусов кўчаси, 3-уй.